

İNSAN HAKLARINI KİM ÖLDÜRDÜ? İnsan Hakları Eleştirileri Üzerine

Harun Tepe 1978 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 1985'te yüksek lisans, 1990'da doktora derecesini aldı. 1989-1990 yıllarında Johannes Gutenberg (Mainz) Üniversitesi'nde doktora tezi için, 1990-1991'de ise doktora sonrası araştırmalar yaptı. Hacettepe Üniversitesi'nde 1991'de yardımcı doçent, 1993 yılında doçent, 2002'de profesör kadrolarına atandı. 2018 yılını insan hakları eleştirileri üzerine çalışmalar yapmak üzere misafir profesör olarak Toronto Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü'nde geçirdi. Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ve Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim dalında Etik, Felsefi Ekoloji, İnsan Felsefesi ve İnsan Hakları konularında dersler verdi ve Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini yürüttü. 2023'te emekli olmasından sonra da Hacettepe ve Başkent üniversitelerinde ders vermeyi sürdürmektedir.

Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Etik Kurul Üyesi ve Türkiye Felsefe Kurumu Yönetim Kurulu Saymanıdır.

Çoğu felsefe dergilerinde yayımlanmış yazıları, ortak yazar olduğu ve yayına hazırladığı kitaplar yanında, *Etik ve Metaetik* (1992) ve *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat* (1995), *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*, (Oğuz, Yasemin ve Büken Ö. Nüket ile birlikte) (2005), *'Teorik Etik' Etiğin Teorik Sorunları* (2016), *'Pratik Etik'. Etiğin Pratik Sorunları* (2016), *Varlık ve Bilgi. Ontolojik Bakışla Felsefe Yapmak* (2017), *İnsan Hakları Felsefesi* (2019), *On Soruda Wittgenstein* (2021), *Hukukta ve Yargıda Etik Hukukun Etik Temelleri Üzerine* (2022), *Günümüzden Bakınca Kant Etiği* (Ioanna Kuçuradi ve Nebil Reyhaniyle birlikte), (2022) ve *Etiğe Giriş* (2024) başlıklı telif kitapları bulunmaktadır.

HARUN TEPE

İnsan Haklarını
Kim Öldürdü?
İnsan Hakları Eleştirileri Üzerine

YAPI KREDİ YAYINLARI

*Eşim Berfin'e
sevgisi. desteği ve hayatıma
tüm kattıkları için*

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş	11
İnsan Hakları Eleştirilerine Genel Bakış	17
Hannah Arendt: İnsan Hakları mı Yurttaşlık Hakları mı? ..	25
Teorik ve Pratik Eleştiriler	26
İnsan Haklarına Yönelik Pratik Eleştiriler	33
İnsan Haklarına Yönelik İlk Eleştiriler	37
Jeremy Bentham'ın "Faydacı" Eleştirileri	37
Edmund Burke'ün İnsan Hakları Eleştirisi	49
Karl Marx'ın Haklar ve İnsan Hakları Eleştirisi	53
İnsan Haklarına Yönelik Teorik Eleştiriler	67
"İnsan Hakları" Kavramına Yönelik Eleştiriler	68
Kimi İnsan Hakları Görüşlerinde İnsan Hakları Kavramı ..	70
Henry Shue'nun İnsan Hakları Kavramı	71
İoanna Kuçuradi'nin İnsan Hakları Kavramı	73
Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde İnsan Hakları Kavramı	77
İnsanın Ölümü veya İnsana (İnsan Doğasına) Yönelik Eleştiriler	80
Otfried Höffe: Hangi İnsan?	82
Costas Douzinas: İnsan, İnsanlık veya İnsanlık İdesi	83
M. Nussbaum'un Yapabilirlikler Olarak İnsan Görüşü ve İnsan Hakları	85
İ. Kuçuradi'nin İnsan ve İnsan Hakları Kavramları	88
İnsancılık (Hümanizm) Eleştirisi	89
Douzinas'ın İnsan ve Hümanizm Eleştirisi	91
Hümanizm ve İnsan Hakları: Hümanizm Nedir, Ne Değildir?	97
Evrensellik Eleştirisi	102
Soyutluk ve Bireysellik Eleştirisi	111
Bireycilik Eleştirisi	114

Arzuların Hak Olarak İfade Edilmesi Eleştirisi	115
İnsan hakları ve Ütopya: İnsan Hakları Bir Ütopya mıdır?	119
İnsan Hakları Aporetik midir?	124
İnsan Haklarına Yönelik Pratik Eleştiriler	126
İnsan Hakları Fikri ile Pratiği Arasındaki Uçurum Eleştirisi	126
İnsan Hakları Hiçbir Hakları Olmayanların Haklarıdır Eleştirisi	132
İnsan Haklarının Devlet Tarafından Ele Geçirildiği Eleştirisi	137
İnsan Hakları Hareketinin Kendisinin Sorununun Bir Parçası Olduğu Eleştirisi	143
İdealizm ve İnsan Haklarını Putlaştırılmaktan Kaynaklanan Sorunlar	144
Pragmacılık ve İnsancıl Şiddetin Tehlikeleri	146
Bu durum karşısında ne yapılabilir?	148
(Uluslararası) Hukuk İnsan Haklarını Gereksiz Kılar Eleştirisi	150
Sonuç: İnsan Hakları Nasıl Varoldu, Nasıl Sona Erer?	154
Hangi İnsan Hakları? -İnsan Hakları Okulları	155
Doğalcı Okul	156
Tartışmacı Okul	156
Protestocu Okul	157
Müzakereci Okul	157
İnsan Hakları Nasıl Varoldu?	163
İnsan Hakları Nasıl Sona Erer?	166
Douzinas'a Göre İnsan Hakları Neden Sona Ermektedir? .	166
Samuel Moyn'a göre İnsan Hakları Neden Son Ütopya mıdır?	167
Stephen Hopgood'a Göre İnsan Hakları Neden Sona Ermektedir?	170
Marie-Bénédicte Dembour: İnsan Haklarına Neden İnanılmaz?	172
İnsan Haklarının Sonu Neyin Sonudur?	173
Kaynakça	179

Önsöz

Uzun zamandır haksızlığa uğrayanların, güçsüzlerin, ezilenlerin, azınlıkların sesi olan insan hakları, son zamanlarda sert eleştirilere de konu olmaya başladı. Çeşitli teorik veya pratik gerekçelerle insan haklarının devirlerini tamamladıkları, sonlarının geldiği daha yüksek sesle dillendirilir oldu. Ben de Hacettepe Üniversitesi, İnsan Hakları ve Felsefe Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora programlarında bu eleştirileri ele alan dersler yaptım. 2018’de Hacettepe Üniversitesi’nin desteklediği bir BAB projesiyle Toronto Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü’nde bu insan hakları eleştirileri üzerine araştırma yapma olanağı buldum. İnsan haklarını savunan, insan hakları fikrini değerli bulan bir felsefeci, bir akademisyen olsam da, eleştiri ve karşı çıkışların felsefe yapmanın itici gücü, hatta olmazsa olmazı olduğunu düşündüğümden, bu eleştirileri ciddiyetle okuyup olabildiğince nesnel bir biçimde değerlendirmeye çalıştım.

Bu eleştirilerde öncelikle dikkatimi çeken kavramsal belirleme eksiklikleri oldu. “İnsan hakları” kavramı başta olmak üzere, “insan doğası”, “insan hakları”, “evrensellik” gibi temel insan hakları kavramlarının bu eleştirilerde farklı anlamlarda kullanıldıklarını, bunun da bitip tükenmez tartışmalara yol açtığını gördüm. Bu kavramsal belirsizlikler giderilmeden, insan haklarını tartışmanın, insan haklarının ne olduğunu, nasıl var olduğunu, sonlarının gelip gelmediğini söylemenin havanda su dövmekten öteye gidemeyeceğini düşündüm. Bu kitap insan hakları sona erdi, devrini tamamladı, kullanım ömrünü doldurdu türünden savları ele alarak, insan haklarının bilgisel ve etik temellerinden hareketle, bu savların ne anlama geldiğini, insan haklarının günümüzde eski popülerliğini yitirmesinin nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koyma girişiminin ürünüdür.

Şubat 2025, İzmir

Giriş

Bu kitap akademik yaşamının önemli bir bölümünü insan hakları eğitimi ve araştırmasına vermiş, “insan olma”nın ve insan hakları fikrinin (*idesinin*) değerliliğine tutkuyla bağlı olan bir akademisyenin insan haklarının sonu/ölümü eleştirilerine –olabildiğince nesnel– değerlendirmelerini bir araya getirmektedir. Burada yapılmaya çalışılan, fikir ne kadar değerli olursa olsun, bir fikri ne körü körüne savunmak ne de onu yeterince değerlendirmeden tarihin çöplüğüne atmaktır; tam aksine, bu iki yanılsa düşmeden insan hakları fikrini, insan hakları hareketini ya da pratiğini masaya yatırmaktır. Eleştirileri açık kulakla dinlemek ve anlamak, ana savlarını açık seçik ortaya koymak; sonra da eleştirilerin eleştirel bir okumasını yapmaktır.

Bu kitapta görüşlerine yer verilen insan hakları eleştirmenlerinin büyük bölümü, benim gibi, insan haklarına sempatiyle bakan, bir “hak arama” söylemi olarak insan hakları fikrini değerli bulan ve onun “son halleri”nden mutlu olmayan; fikrin kendisini eleştirel bile, “insan hakları” kavramının gücü ve etkisinden dolayı hak arayanların elinde bir araç olarak varlığını sürdürmesini arzu eden düşünürlerdir. Eleştirilerinde haklı yanlar olmasına karşın, *değindikleri sorunlar* çoğunlukla insan hakları fikri (*idesi*) ile insan hakları pratiğini ya da insan hakları ile insan haklarının korunmasını, *yani düşünce ve onun uygulamasını açık bir biçimde birbirinden ayırmamaktan kaynaklanan sorunlardır*. Bu sorunlar da temelde insan hakları fikri ile pratiğini aynı şeymiş gibi düşünmekten, farklı insan hakları kavramlarının dolaşımında olduğunu gözden kaçırmaktan, insan haklarının antropolojik ve etik temellerini kısmen ya da tamamen göz ardı etmekten, hatta bu temele bakmayı bile sorunlu gören bir bakıştan kaynaklanmaktadır.

Kanımcıca, belirli bir “insan” kavramına dayanmadan insan haklarından söz edilemez, söz edilse bile bu temelsiz-dayanaksız, ezbere bir “insan hakları” kavramı olur. Zira her insan hakları kavramı açık veya örtük olarak bir “insan” kavramını varsayar.

Ayrıca insan haklarının etik ya da ahlaksal bir düşünce olduğu, insan hakları normlarının etik ilkeler olduğu göz ardı edilirse, insan hakları düşüncesi yeterince anlaşılabilir ve haklı çıkarılamaz (ya da temellendirilemez). Bu da sonuçta bizi insan haklarının mevcut kullanımına veya “sürüm”üne bakarak onun hakkında yargı vermeye götürür. Sağlıklı bir değerlendirmeye dayanmayan bu tür bir yargının doğru olması beklenemez.

Bu kitapta ele alınan insan hakları eleştirilerinden büyük bir bölümünün ana iddiası, insan hakları düşüncesinin dünyanın her yerinde yaygınlaşması ve düşünce evrensel olarak kabul görmesine rağmen insan hakları sorunlarının günümüzde de büyüyerek sürdüğü, bunun sonucunda insan haklarının korunmasında genel olarak başarısız kaldığıdır. Bu da kimilerini “Bir fikir bu kadar başarısızsa, hâlâ fikir olarak değerli midir?”, “Bu tür bir fikir, fikir olarak varlığını sürdürebilir mi?” sorularını sormaya götürür. Soruya verilen yanıtların çoğu böyle bir fikrin varlığını sürdürmeyeceği, tarih sahnesinden çekileceği yönündedir. Onun için son zamanlarda çokça insan haklarının ölümünden, insan hakları devrinin kapanmasından, insan haklarının sonundan söz eden kitap ve yazılarla karşılaşmaktadır.

Demokrasi, özgürlük kavramları gibi insan hakları kavramının da kamuoyunun daha az gündemine geldiğini, bir anlamda insan hakları söyleminin popülerliğini yitirdiğini; özellikle 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırısından sonra, insan hakları paradigmasının yerini güvenlikçi politikalara bırakmaya başladığını söylemek yanlış olmaz. Bu değişimin yalnız 11 Eylül saldırılarıyla açıklanamayacağı, kimi başka siyasal, toplumsal ve ekonomik nedenleri de olduğu açıktır. Bu saptamadan yola çıkarak ve insan hakları eleştirilerinin ana savlarını inceleyerek yaptığım araştırmanın sonunda ulaştığım sonuç, insan hakları fikri ya da *idesi* ile insan hakları pratiğinin –yani insan hakları belgelerinin, ulusal ve uluslararası insan hakları hukukunun, insan hakları hareketinin, küresel ekonomik ve siyasal aktörlerce insan haklarının bir araç olarak kullanılmasının– farklı şeyler olduğunun görülmemesidir. İnsan hakları fikri (yani *tüm insanların özgür doğduğu, onur ve haklar bakımından eşit olduğu, eşit olması gerektiği*) ile insan hakları pratiği, insan haklarının korunması aynı şey değildir. *İnsan haklarının korunma-*

sındaki başarısızlıktan fikrin kendisi sorumlu tutulamaz; en azından tek başına fikir sorumlu tutulamaz. Max Scheler'in açık biçimde dile getirdiği gibi tinsel varlıkların, değerlerin, idelerin (fikirlerin) bir gücü yoktur. Barış, adalet, sevgi, saygı, dürüstlük gibi insanların tarihe getirdikleri fikirlerden biri olan insan hakları da güçsüzdür. Diğer özellikleri ne olursa olsun, tüm insanların “*onur ve haklar bakımından eşit olmaları, eşit muamele görmeleri gerektiğini*” dile getiren bir “*gereklilik düşüncesi*” olarak insan hakları fikrinin de bir gücü yoktur. O sadece yaşadıkları adaletsizlik veya mağduriyetleri insan hakları ihlalleri olarak dile getirenlerin günümüzdeki sesi olarak hâlâ etkili bir sestir. Ama sesin duyulması, mağduriyetin giderilmesi için belirli bir ekonomik gelişmişlik düzeyine, demokrasiye, hukuk devletine –ama insan haklarına ya da etik ilkelere dayalı bir hukuk devletine–, güçler ayrılığı ve düşünce özgürlüğü gibi başka bazı araç ve mekanizmalara gereksinim vardır. Onların birisinde veya birkaçında sorun olması insan haklarının korunmasını da güçleştirmektedir. Diğer değerli fikirler gibi, insan haklarının da ekonomik ve siyasal koşulların ötesinde veya onların üstünde olduğu, onlardan hiç etkilenmediği düşünülemez.

Burada sorulması gereken soru, insan haklarının korunmasındaki başarısızlığın fikrin kendisinden mi kaynaklandığı yoksa başka bazı siyasal, ekonomik ve sosyal faktörlerin bir sonucu mu olduğudur. İnsan haklarının korunamaması, ağır insan hakları ihlallerinin farklı derecelerde de olsa dünyanın farklı bölgelerinde sürmesi fikrin bir başarısızlığı mıdır? Uygulamada başarısız olan bir fikir ya da düşüncenin değersiz olduğu ve tarihin çöplüğüne gönderilmesi gerektiği söylenebilir mi? Aynı şey, barış, adalet, özgürlük, hoşgörü, sevgi, saygı gibi değerler için de geçerli midir? İnsanların yaşadıkları adaletsizlikler karşısında adalet istememeleri mümkün müdür? Aynı şekilde, adalet kavramı veya düşüncesinin sonundan söz edilebilir mi? Yoksa adalet ve insan hakları farklı türden fikirler midir?

Bir fikrin sona ermesi ne anlama gelir? Fikirler de canlı organizmalar gibi ölürleri mi? Onların da ölümünden, bir sonundan söz edilebilir mi? Yoksa bir fikrin ölümüyle kastedilen onun güncelliğini yitirmesi, etkileme gücünü kaybetmesi, artık kullanılmıyor ya da işe yaramıyor olması mıdır?

İnsan hakları fikri, *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nin birinci maddesinde dile getirildiği şekliyle her insanın, tüm diğer özellik ve aidiyetleri ne olursa olsun, yalnızca insan olarak diğer insanlarla aynı onur ve haklara sahip olduğu, daha yerinde bir ifadeyle “olması gerektiği” düşüncesidir. Pratikte böyle olmadığı, ağır insan hakları ihlalleriyle karşılaşıldığı, insan hakları sorunları hiçbir zaman bütünüyle ortadan kaldırılamayacağı için, böyle bir *gereklilikten*, bir fikirden söz edilmiştir. *Evrensel Bildirge*'nin ve insan haklarına ilişkin diğer uluslararası bildirge ve sözleşmelerin ilan edilmesi, imzalanması veya yürürlüğe girmesiyle herkesin temel hak ve özgürlüklerinin korunacağını, insan hakları sorunlarının tamamen ortadan kalkacağını düşünmek çok sorunlu ve naif bir anlayıştır. Aksine pratikte tüm insanlar insan olma onuruna ve temel haklara sahip olma bakımından eşit görülmediği için insan hakları fikri ortaya atılmış, insan haklarının korunması için de ulusal ve uluslararası insan hakları belgeleri, insan hakları mahkemeleri gibi çeşitli koruma mekanizmaları geliştirilmiştir.

Ayrıca insan haklarının sonundan söz edenlerin, insan hakları tartışmalarında ve eleştirilerinde farklı insan hakları kavramlarına göndermede buldukları görülmektedir. Kullanılan sözcük, insan hakları (*human rights*, *Menschenrechte*, *droits de l'homme*) aynı olsa da, bununla kastedilen şeyin aynı olmadığı görülmektedir. Bu da bize “insan hakları” kavramı yerine “insan hakları kavramları”ndan söz etmenin daha yerinde olacağını düşündürmektedir. Eleştirilen kavramın hangi insan hakları kavramı olduğu anlaşılmadan, eleştirilenin ne olduğu ortaya konulmadan doğrudan eleştirileri tartışmanın doğru olmayacağı açıktır. Ne yazık ki genellikle yapılan da budur.

Tartışmalarda karşımıza çıkan ve insan hakları kavramı kadar belirsiz olan başka bir kavram da “evrensellik” kavramıdır. BM insan hakları bildirgesinin başlığında “evrensel” sözcüğünün kullanılmış olması, insan hakları kavramı kadar “evrensellik” kavramının da tartışılmasına yol açmıştır. Sıkça insan haklarının “dokunulmaz ve geri alınmaz” olmasıyla birlikte evrensel olduğu da söylenir olmuştur. Fakat evrensellikten ne anlaşıldığı, onunla ne kastedildiği, çoğu zaman açık bir biçimde ortaya konulmamıştır. Bunun için evrensellikten ne anlaşıldığının açık kılınması, evrensel ola-

nın ne olduğunun ya da neyin evrenselliğinden söz edildiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak bu belirlemelerden sonra insan haklarının evrenselliği tartışılabilir hale gelecektir.

Bu kitapta 1948'den günümüze oldukça parlak bir dönem yaşayan, neredeyse herkesin dilinde olan ve her anayasanın giriş bölümünü oluşturan, hem devletleri yönetenlerin hem de insan hakları savunucularının, mağdurların, mazlumların, ezilenlerin dilinde olan insan hakları fikrinin eleştiriler karşısında durumu, fikrin kavramsal ve etik dayanakları ortaya konularak, ortaklık ve benzerlikler yerine daha çok farklılıkların öne çıkarıldığı postmodern bir dünyada insan haklarının varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği, ona hâlâ ihtiyaç olup olmadığı sorularına bir yanıt verilmesi amaçlanmaktadır. İnsan hakları eleştirileri yeni değildir. Ama gerek fikrin ilk ortaya çıkışında gerekse günümüzde karşılaştığı eleştirileri biraraya getiren, aynı zamanda insan hakları fikrine yönelik teorik eleştirileri ana savlarına göre ele alıp tartışan bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnsan haklarına ilişkin tartışmalarda teorik temellerin, yani kavramsal belirlemeler ile *insan hakları düşüncesinin etik temellerinin* çoğunlukla ihmal edildiği görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmada, insan hakları düşüncesine yönelik eleştiriler hem tarihsellik hem de eleştirilerin yöneltildiği sorunlar itibariyle ele alınarak, 21. yüzyılın ilk çeyreğindeki insan hakları durumunun bütünlüğünde ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bugün kimi yerlerde çok kimi yerlerde az olsa da tüm dünyada insan hakları ihlalleriyle karşılaşmaktadır. Bu saptamadan yola çıkarak, insan hakları fikrinin başarısız olduğu söylenebilir mi? Eğer öyleyse, insan hakları fikri neden pratikte başarısızdır? Bunun nedeni ya da sorumlusu fikrin kendisinin yetersiz ya da sorunlu bir fikir olması mıdır yoksa içinde bulunulan siyasal, ekonomik ve sosyal koşullar mıdır? Yoksa sorun, çoğulculuk, postmodernizm, insan sonrası (*posthumanism*), hakikat sonrası (*post-truth*) ve relativizm çağında evrensel geçerli ilkelerden, normlardan söz edilmesi midir? İnsan hakları düşüncesi, başarısızlığa yazgılı, *Zeitgeist*'a aykırı bir düşünce; insan haklarından söz etmek de akıntıya karşı kürek çekmek midir? Bu kitap işte bu ve benzeri soruların yanıtlarını ortaya koymayı amaçlanmaktadır.